

Aušra Jurgutienė

HERMENEUTINIS ISTORIZMAS:
PSICHOLOGINIS, FENOMENOLOGINIS,
NARATOLOGINIS

Kaip teigia Hansas Georgas Gadameris, žodžio „interpretacija“ karjera prasidėjo su Friedrichu Nietzsche ir tapo iššūkiu bet kokiam pozityvizmui¹. Vis dėlto hermeneutinio istorizmo žymiausiu pradininku yra laikomas Wilhelmas Dilthey'us. Atidžiau pastudijavus pamatai, kad pats hermeneutinis istorizmas nėra vienaprasmiškas reiškinys ir vienaprasmiškas sąvoka. Galima net teigti, kad kiekvienas didesnis filosofas kūrė savitą hermeneutiką. Nesileidžiant į hermeneutikos įvairovės detales, regis, turėtų būti prasminga hermeneutinį istorizmą aptarti kaip istoriškai kintančią istorijos supratimo teoriją ir išskirti bei apibrėžti bent tris tipologines jos formas.

PSICHOLOGINIS INTERPRETACINIS ISTORIZMAS

XIX a. literatūros mokslas praktiškai buvo sutapatintas su literatūros istorijos moksliniais tyrimais. Tuomet buvo parašytos fundamentalios nacionalinių literatūrų istorijos (Hippolyte'o Taine'o „Anglų literatūros istorija“, 1863–1864, ir „Meno filosofija“, 1865–1894; Wilhelmo Schererio „Vokiečių literatūros istorija“, 1883, ir „Poetika“, 1888, Gustave'o Lansono „Prancūzų literatūros istorija“, 1894, ir kt.). XIX a. literatūros istorijos buvo kuriamos pagal pozityvistinio istorizmo idealą kuo stipriau redukuojant tyrėjo subjektyvumą ir kuo atidžiau regint tokią istoriją, kokia ji buvo, vengiant abstrakčių filosofinių apmąstymų, atiduodant pirmenybę faktams ir jų chronologiniam išdėstymui. Vis dėlto be pozityvistinių intencijų, literatūros istorijose neišvengiamai reiškesi ir kitos nuostatos. Pasiiekti „grynąjį“ mokslumą literatūros istorikui trukdė jo objekto saviti aspektai (pirmiausia psichologinis ir estetinis). Jau nuo Friedricho Asto ir Friedricho Schleiermacherio vokiečių literatūros moksle kultūrinių faktų tyrinėjimui buvo keliamas

¹ Hans Georg Gadamer, *Istorija, menas, kalba*, sudarė ir vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 179.

ne tik gramatinės, bet ir dvasinės hermeneutikos reikalavimas². Jis reiškė tai, kad literatūros istorijos supratimas neatsiejamas nuo tautos ir žmonijos dvasinės raidos, nuo autoriaus subjektyvumo išraiškos ir bendrųjų istorinės epochos idėjų supratimo. Ne veltui Taine'as teoriškai formulavo, kad „istorija iš esmės yra psichologijos problema“³, reikalaujanti iš tyrėjo sunkiai moksliskai nusakomo psichologinio įsijautimo veiksmo. Ne mažiau literatūros istorikui problemų kėlė ir tai, kad jis tyrinėja ypatingus artefaktus, turinčius estetinę vertę, kurios poveikis peržengia visas istorines ribas ir yra gyvas šiandien. Ypač iškalbingai literatūros estetinio išgyvenimo impresionizmas ir subjektyvumas buvo pabrėžtas prancūzų mokslininko Lansono literatūros istorijoje padarant joje ne mažiau iškalbias pozityvistines išvadas: geram literatūros istorikui nelieka nieko kito kaip tik užgniaužti estetinio išgyvenimo pagundą, nors impresionizmas ir yra vienintelis metodas, leidžiantis pajusti kūrinį grožį⁴.

XIX a. literatūros istorikai nors ir siekė kuo moksliskiau ištirti savo objektą, bet vis dėlto turėjo pripažinti, kad jiems tai sunkiai įvykdomas uždavinys dėl pačių objektų savitumo. Ir nors literatūros istorikas dirbdavo, derindamas net keturis metodinius aspektus: istorinį (matydamas kūrinį kaip istorinės epochos dalį), psichologinį (ieškodamas kūrinio autorinių intencijų), stilistinį (apibrėždamas jo kalbos savitumą) ir estetinį (tyrinėdamas jo meninį ir žanrinį imanentiškumą), tokia sintetinė istorinių tyrinėjimų metodologija buvo išdėstyta Schleiermacherio mokinio Augusto Boeckho „Filologijos mokslų enciklopedijoje ir metodologijoje“, 1809–1865), – jis visada juto metodologinį savo darbų nepatikimumą ir nepakankamumą.

Hermeneutinio istorizmo apibūdinimas verčia mus kalbėti apie interpretacinį literatūros istorijos suvokimo ir mąstymo būdą, polemizavusį su pozityvistiniu istorizmu. Kaip minėta, jo pradžia siejama su kai kuriais Dilthey'aus darbais (pirmiausia „Apie mokslų apie žmogų, visuomenę ir valstybę istorijos tyrinėjimus“, 1874, ir „Įvadas į dvasios mokslus“, 1883). Istorijos mokslui jis pasiūlė taikyti savitą metodą, kuri grindė supratimo veiksmu ir vadino hermeneutiniu. Hermeneutika,

² Richard Palmer, *Hermeneutics: Interpretation Theory in Schleiermacher, Dilthey, Heidegger, and Gadamer*, Evanston: Northwestern University Press, 1969, p. 78–79.

³ Ipolitas Tenas, „Anglų literatūros istorija“, in: *Poetika ir literatūros estetika*, [kn. 2]: *Literatūros mokslas Vakarų Europoje nuo XIX iki XX amžiaus vidurio*, sudarė Vanda Zaborškaitė; spec. redaktorius Rimantas Skeivys, Vilnius: Vaga, 1989, p. 53.

⁴ Giustavas Lansonas, „Literatūros istorija“, in: *Poetika ir literatūros estetika*, p. 147–149.

anot Dilthey'aus, yra „raštu užfiksuotų gyvenimo apraiškų supratimo teorija“⁵ ir buvo jo priešpriešinta gamtamokslio pozityvistinei aiškinimo metodologijai, dominavusiai XIX a. istoriografijoje. Apmastydamas kultūros istoriją gyvenimo filosofijos kontekste, Dilthey'us ją matė kaip svarbų vienintelį gyvenimo suvokimo gilinimą, atliekama nepertraukiamais išgyvenimo-išraiškos-supratimo veiksmais. Kad geriau suprastų savo gyvenimą, žmogus turi savo patirtį objektyvizuoti kultūros artefaktais, kuriuos išgyvendamas ir interpretuodamas vis labiau galėtų save suvokti. Būtinumą istorijai turėti „savitą metodą“ Dilthey'us argumentavo dviem faktais. Pirmasis iš jų – psichologinis. Anot filosofo, istorija skirtingai nei gamtamokslis tyrinėja artefaktus, sukurtus žmogaus ir todėl neišvengiamai žmogaus subjektyvumo pripildytus. Be šito, Dilthey'us nurodė istorinės sąmonės istoriškumo faktą, teigdamas, kad pats istorijos proceso tyrėjas yra istoriškas, t.y. laikinas ir nuolat kintantis subjektas, todėl istorijos supratimas tėra įmanomas kaip praeities ir dabarties prasmų dialogas, kurio metu sukuriamos ne objektyvios, o istorinės ir interpretacinės tiesos. Tai jis, sekdamas Kantu, vadino „Kopernikiškuoju perversmu“ istorijos moksle. Kultūros ir literatūros istoriją neokantiškai aiškindamas kaip gyvenimo išraiškas (subjektyvios sąmonės objektyvacijas), Dilthey'us buvo priverstas daryti išvadą, kad istorijos, kaip ir paties gyvenimo, neįmanoma moksliskai objektyviai paaiškinti – ją galima tik išgyventi, suprasti ar interpretuoti.

Hermeneutikoje savirefleksijos sąsaja su praeities kultūros prasmų akiračiu suprantama kaip žmogaus egzistencinė būtinybė: silpna istorijos refleksija gimdo tik silpną dabarties refleksiją, ir priešingai.

Dilthey'aus filosofiniuose darbuose apsinuogino stiprūs jo amžiui būdingi pozityvizmo ir antipozityvizmo prieštaravimai. Jis siekė ir įtvirtinti interpretacinę istorijos bei visų humanitarinių mokslų suvokimo būdą, ir suteikti jam savito mokslinio metodo statusą. Vaizdžiau ir trumpiau tariant, jis siekė Hegelį sujungti su Ranke.

Interpretavimą vadindamas gyvenimo objektyvacijų rašytiniuose paminkluose išgyvenimu, Dilthey'us fenomenologiškai apibrėžė subjekto ir objekto neatskiriamumą, kūrinio autorinę prasmę pakeisdamas abstraktesne gyvenimo prasme ir daug didesnę reikšmę suteikdamas meninei išraiškai. Tačiau savo darbuose fenomenologinio interpretavimo naujumą Dilthey'us dar tebesaištė su naiviuoju psichologinio išsijautimo

⁵ Vilhelmas Diltheyus, „Hermeneutikos atsiradimas“, in: *Filosofija ir sociologija*, 1990, nr. 1, p. 97.

reikalavimu, o literatūros kurinį suprato kaip organiškai integralią subjekto dvasinę išraišką. Biografijos žanrą, kuriame tobuliausiai susilydo objektyvaus ir subjektyvaus, istorinio ir psichologinio pažinimo aspektai ir kuriame imanentiškiausiai bei vaizdingiausiai atsiskleidžia gyvenimas, Dilthey'us vertino labiausiai. Individualių gyvenimų portretavimas, anot jo, leidžia geriau suvokti universalų žmonijos vaizdinių, o šis, hermeneutinio rato principu vėl sugrįždamas prie atskirybės, ją praturtina pagilėjusia universalia prasme.

Dilthey'us tradicinę literatūros istoriją plėtojo, ne tik išryškindamas ir sustiprindamas jos kūrybinį interpretacinį aspektą, bet ir išsaugodamas jos senąjį integracinį metodologinį pagrindą. Paprastai tariant, jis filosofiskai ruošė XIX a. istorizmo ir istoriografijos perversmą, iškeldamas klausimą, ar istoriją galima laikyti mokslu? Ieškodamas į jį atsakymo, pats jai pasiūlė paradoksalų – interpretacinio mokslo – statusą.

Dilthey'aus darbų paveikta, Vokietijoje susiformavo garsi dvasios istorinė (Geistesgeschichte) mokykla (čia pirmiausia minėtini: Georgas Simmelis ir jo veikalas „Schopenhauer und Nietzsche“, 1907; Friedrichas Gundolfas, „Kleist“, 1923; Emilis Ermatingeris, „Vokiečių lyrikos istorinė raida po Herderio“, 1925, „Barokas ir rokogas vokiečių poezijoje“, 1939; Fritzas Strichas, „Vokiečių klasika ir romantika“; Hermannas Augustas Korffas, „Goethe's epochos dvasia“, t. 1–4, 1923–1953; Oskaras Walzelis, „Vokiečių poezija nuo Gottschedo iki dabar“, t. 1–2, 1923–1930; Julijus Petersenas, „Vokiečių romantizmo esmė“, 1926; P. Kluckholmas, „Vokiečių romantizmas“, 1924; H. Cysarzas, „Vokiečių baroko poezija“, 1924). Čia kūrinys yra aprašomas kaip savo istorinės epochos dvasios, arba mentalinės struktūros, reiškėjas. Literatūros istorija tyrinėjama kaip pasaulėvaizdžių istorija ir integrali dalis bendrosios kultūros istorijos, kurios pagrindu laikomas gyvenimas, žmogaus vidinio ir išorinio pasaulio nedalomybė. Todėl literatūros pažinimas neišvengiamai turi būti psichologinis, paremtas lyginiu, nes *kitą* įmanu pažinti tik kaip *antrąjį aš*. Vėliau iš šios mokyklos išsiskyrė naujosios stiliaus istorijos (Gundolfas, Strichas, Ernstas Bertramas) ir idėjų istorijos (Korffas, Petersenas) mokyklos, egzistencializmo literatūrologija⁶. Dilthey'aus ir kitų minėtų filosofų pozityvistinės istorijos kritikos paveiktos steigėsi mentalitetų istorijos mokyklos,

⁶ *Литературный энциклопедический словарь*, под общей редакцией В.М. Кожевникова и П.А. Николаева, Москва: Советская Энциклопедия, 1987, р. 102.

iš kurių labiausiai išgarsėjo prancūzų „Analu“ mokykla (Marcas Blochas, Lucienas Febvre'as, Fernandas Braudelis, Georges Duby, Jacques Le Goffas ir kt.), gebanti konkrečius istorinius, kultūrinius ir kasdienio gyvenimo faktus susieti su bendraisiais epochos mąstymo būdais ir psichologinio elgesio tipais.

Dilthey'aus iškelta hermeneutinio istorizmo problemą turėtume matyti platesniame XIX a. pabaigos kritinės istorijos filosofijos kontekste. Ji sudaro Nietzsche'as „Nesavalaikių apmąstymų“ antras straipsnis „Apie istorijos žalą ir naudingumą“ (1874), Benedetto Croce's „Istorija kaip mintis ir veiksmai“ (1938), Wilhelmo Windelbando „Preliudijos“ (1924), Heinricho Rickerto „Kultūros mokslas ir gamtos mokslas“ (1898), Robino George'o Collingwoodo „Istorijos idėja“ (1946) ir kt.⁷ Juose reiškiamas mokslinio istorizmo kritika, ryškinami mokslinio ir istorinio pažinimo skirtumai. Jei gamtamoksliui svarbu savo faktus tipologizuoti ir nustatyti jų priežastingumą, iš pažinimo redukavus subjektyvumą, tai istorijos mokslui, kurio objektas – ne gamtos, o gyvenimo pasaulis, yra svarbus antropocentriškas ir sykiu vertybinis mąstymas, nustatantis tiriamų faktų unikalią prasmę. Istorinis tyrimas neišvengiamai susijęs su esminių nuo neesminių faktų atranka, kurią lemia tyrinėtojo turimos kultūros vertybinės nuostatos. Vertybinis mąstymas nebūtinai yra subjektyvus, jis gali ir turi būti intersubjektyvus, t.y. daugelio priimtas. Aksiologinis interpretavimas ypač suaktyvėja tada, kai istorikas siekia sukurti visuminį koncepcinį praeities paveikslą.

Pozityvistinės istorijos reikalavimas pažinti kiekvieną istorinę epochą per ją pačią minėtose kritinėse filosofijose buvo keičiamas nauja interpretacine nuostata, kad bet kokia istorinė epocha tegali būti pažinta tik per savąją tyrinėtojo epochą. Istorikas turi ne tik patikliai įsijausti į istoriją, bet ir ją iš šalies kritiškai reflektuoti. Rašyti istoriją reiškia ne tik išlaikyti ryšį su praeitimi ir praeičiai tarnauti, bet ir mąstymo veiksmu gebėti iš jos išsilaisvinti, atgaivinti praeitį šiandienos prasmėmis, o su praeities pagalba sugebėti išvalgiau suvokti dabarties istorinį momentą. Anot Croce's, tikrosios (koncepcinės) istorijos yra parašyta tiek pat mažai kiek geros poezijos, bet ji vis dėlto turėtų būti pavyzdžiu kiekvienam istorikui.

Nors Nietzsche šokiruodamas amžininkus aiškino, kad istorija turi tarnauti gyvenimui, atsisakydama pretenzijų tapti grynuoju mokslu,

⁷ Plačiau apie tai žr.: Zenonas Norkus, *Istorika*, Vilnius: Taura, 1996, p. 69–124.

tokiu kaip matematika⁸, nors Croce kritiškai konstatavo, kad vadina-
majų mokslinių istorijų didžiumą sudaro tik kompiliacinės kronikos,
perpildytos nesuskaičiuojamųjų faktelių chronologiniais sąrašais ir ne-
pajėgios skaitytojui duoti conceptualaus jų įvertinimo, nors Rickertas
ir Windelbandas, aprašę du skirtingus gamtamokslio ir istorinio paži-
nimo būdus, kėlė idėją, kad istorijos rašymas yra ne tik mokslas, bet ir
menas, būtina pastebėti, kad daugelis istorikų praktikų nekreipė dė-
mesio į šiuos visus kritinius filosofavimus, toliau giliai ardami savo
mokslinių istorijos tyrimų vagą. Hermeneutinis istorizmas į literatū-
ros istoriografiją įėjo ne iškart, nes daugelis mokslininkų jį vertino ne-
gatyviai kaip reliatyvizmo ir subjektyvizmo pavojų istorijos mokslui.
Ir vis dėlto XX amžiuje interpretacinis istorizmas paskatino atsirasti
naujų istorijos tyrinėjimo mokyklų; jo poveikis XX a. antros pusės li-
teratūrologijai dar labiau išaugo.

Iš naujo hermeneutinis istorizmas buvo aktualizuotas XX a. vidu-
ryje, kai daugelis teoretikų ir filosofų dehumanizavo kultūros faktus,
sureikšmindami jų ontologinį pradžmenį (Martinus Heideggeris gyve-
nimą aprašė kaip egzistencinę-ontologinę struktūrą, Sigmundas Freu-
das iškėlė pasamonės, Karlas Marxas – ideologijos, Ferdinandas de
Saussure'as – kalbos, Romanas Jakobsonas – literatūriškumo reikšmę
kūrinio pažinimo veiksmuose). Iš fenomenologijos pozicijų literatū-
roje buvo redukuotas psichologinis požiūris ir autorinės prasmės reikš-
mingumas (Williamo Kurtzo Wimsatto ir Monroe Beardsley'aus „In-
tencionali klaida“, 1946; Rolando Bartheso „Autoriaus mirtis“, 1977).
Fenomenologinis požiūris iš esmės keitė literatūros supratimą: iki tol
buvusi rašytojų kūrybinių biografijų istorija turėjo tapti meninių teks-
tų funkcionavimo istorija arba jų meninių formų raidos istorija. Sus-
tiprėjusios formalistų ir struktūralistų mokyklos išreiškė literatūros
imanentiškumo ir sykiu antiistoriškumo nuostatas. Unikalus literatū-
ros kūrinys neturi vietos istorijoje, nes tegali ją gluminti ir ją peržengti,
buvo teigiama Bartheso straipsnyje „Istorija ir literatūra“ (1963).

Dilthey'aus hermeneutinį istorizmą pratęsė ir fenomenologiškai
atnaujino Heideggeris („Būtis ir laikas“, 1927) ir Gadameris („Tiesa ir
metodas“, 1960). Jais pasirėmę, fenomenologinio interpretacinio is-
torizmo tradiciją formavo daugelis žymių XX a. teoretikų (Emilis
Staigeris, Romanas Ingardenas, Michailas Bachtinas, Ericas Donaldas
Hirschas, Richardas E. Palmeris, Hansas Robertas Jaussas, Stanley'is

⁸ Friedrich Nietzsche, „Apie istorijos žalą ir naudingumą“, in: *Kultūra ir istorija*, Vil-
nius: Kultūros ir meno institutas, 1996, p. 50.

E. Fishas, Wolfgangas Iseris, Michaelis Riffaterre'as, Davidas Bleichas, Paulis Ricoeuras, Haroldas Bloomas ir kt.).

Fenomenologinis interpretacinis istorizmas formavosi kaip vidurio kelio tarp kalbos ir istorijos ieškojimas (dialogas), teoriškai apibrėžiantis literatūros kūrinį kaip estetinį, istorinį ir recepcinį reiškinį. Gadameriui pavyko pasiūlyti naują literatūros istorijos tipą – literatūros istorija turėtų būti rašoma kaip jos interpretacijų (recepcijų) istorija. Literatūros istorijos moksle atsirado nauja interpretacinė interpretacijų paradigma.

FENOMENOLOGINIS INTERPRETACINIS ISTORIZMAS

Glaustai, regis, jį galima būtų charakterizuoti keturiais aspektais. Pirmieji du išryškėjo hermeneutams diskutuojant su struktūralistais ir pozityvistais, o antrieji du susiję su paradigminiu istorijos tyrimo pokyčiu, kai kūrinio interpretacijoje dėmesys nuo rašytojo prasmių akiračio buvo perkeltas prie skaitytojo ir prie recepcijos problemų.

1. Hermeneutai pasipriešino struktūralistams ir formalistams, hiperbolizavusiems literatūros literatūriškumą ir teigusiems jos antiistorizmą. Jie kvestionavo literatūriškumą (suprastą kaip kalbos nukreiptumą į save), tvirtindami, kad literatūrinių tekstų kalba iš esmės nesiskiria nuo neliteratūrinių tekstų (skirtingas tėra stilistinių priemonių kiekis). O iš čia sekė jų „antiestetinė“ išvada, kad literatūra kaip ir visi kiti tekstai yra pranešimas apie gyvenimą, jo interpretacinė referencija. Kūrinys yra ne tik viršlaidis „daiktas savyje“, sukeliantis grožio išgyvenimą, bet ir pranešimas apie trumpaamžį žmogų bei jo istoriškai kintantį pasaulį. Hermeneutai gynė literatūros istorinį supratimą, tvirtindami, kad, be estetinio-imanentinio aspekto, jai taip pat būdingas interpretacinis-istorinis matmuo. Gadameris, polemizuodamas su Jakobsonu ir semiotikais, buvo priverstas išsakyti stiprią antiestetinę nuostatą: estetika turi būti transformuota į hermeneutiką⁹. Literatūros tekstas svarbus ir savitas tuo, kad kuriamas iš gyvenimo ir estetikos, iš istorijos ir kalbos, kad jis yra dialogiškas fenomenas. Bachtinas šiai sampratai įtvirtinti įvedė „dvibalsio žodžio“ ir „dvibalsio pasakojimo“ sampratas. Jos reiškia, kad pačiame žodyje yra fiksuojamas daikto ir jį reiškiančio žodžio dialogiškumas, t.y. jų tapatumo ir netapatumo žaismė. Kai autorius neišsižada siekio gyvenimą išgyventi, bet sykiu sugeba

⁹ Hans Georg Gadamer, „Hermeneutinės problemos universalumas“, in: *Idem, Istorija, menas, kalba*, p. 88–100.

nuo išgyvenimo abstrahuotis, pamatyti jį iš šono, išgirsta paties aukščiausio laipsnio dialoginį žodį ir sukuria pačios aukščiausios prabos poetinę kalbą¹⁰. Heideggerio ir kitų hermeneutų teiginys, kad kūrinys svarbus kaip būties tiesos atvertis labai aiškiai polemizuoja su struktūralistų teiginiu, kad tiesos reikalavimas netaikomas meniniam kūrinii ir apskritai yra beprasmis (Janas Mukařovský's). Kaip matome, diskutija dėl literatūros istorijos tiesiogiai buvo susijusi su diskutija, kas yra pati literatūra.

Paprasčiau perfrazuojant Heideggerį, interpretavimas svarbus ne kaip pažinimo būdas ar metodas, o kaip svarbiausias žmogaus gyvenimo būdas, kaip savęs ir kito supratimo būdas. Žmogui yra duota kalba ir istorija tam, kad jis galėtų interpretuoti ir susivokti, kas esąs. Mokslo galia pasibaigia, kai tik priartėjame prie egzistencinių dalykų. Jiems reikalingas interpretavimas. Pokalbis, kurio metu išsiklausome į *kitą*. Į save kaip *kitą*. Ar į pažintą istoriją kaip nepažintą *kito* istoriją.

2. Gadameris ir hermeneutinės tradicijos šalininkai tebetęsė Diltthey'aus pradėtą mokslinės istorijos kritiką. Bachtinas pasireiškė ir kaip stiprus marksistų sociologizuotos literatūros kritikas.

Gadameris atsisakė privilegijuoti autorinę intenciją ir psichologinį tyrinėjimo būdą. Geriausiu atveju autorinė intencija pripažįstama kaip viena iš daugelio galimų kūrinio interpretacijų (Stanley'is Fishas). Depsichologizavus istoriją ji matoma kaip kalbos ir kultūrinių tekstų istorija (Gadameris: kalba yra būties konstruktas, o būtis, kuri gali būti suprasta, yra kalba¹¹). Todėl kultūros istorijos interpretacija Gadamerio suvokiama kaip savotiška kultūros tekstų saviinterpretacija: „istorija yra ištisinis pokalbis pačios su savimi“¹². Subjektas tėra tik tam tikra jam nepavaldžių tradicijos raiškų konsteliacija, susitikimo vieta.

Kvestionavus literatūros literatūriškumo reikšmę padaryta dar viena svarbi išvada, kad istorinis mokslinis diskursas tėra iliuzija ir apgaulė. Anot Barthes'o, su kuriuo solidarizavosi šiuo aspektu hermeneutai, jis tėra vienas iš daugelio interpretavimo būdų, kuris mėgdžioja realistinės prozos stilių, nes randasi iš to paties poreikio suskliausti autoriaus saviraišką ir naudotis panašiomis meninėmis priemonėmis (Barthes'o ieškojimus tęsdamas, Jaussas ištyrė meninių priemonių funkcionavimą Leopoldo von Ranke's ir Johanno Gustavo Droyseno

¹⁰ Михаил Бахтин, *Эстетика словесного искусства*, Москва: Искусство, 1979, p. 165–166.

¹¹ *Ibidem*, p. 63.

¹² *Ibidem*, p. 32.

istorijų stiliuje). Jausso tyrimų išvada skamba labai radikaliai: literatūros istorijos mokslinė forma yra pati blogiausia vaizdinė priemonė, kuria norima sugauti istoriškumą¹³. Realistinis stilius mokslinėje istorijoje dominuoja ne atsitiktinai, o dėl to, kad dauguma istorikų mąsto realistiškai, t.y. kad istorinis objektas egzistuoja nepriklausomai nuo mąstančios sąmonės. Hermeneutikoje toks mąstymo realizmas kvestionuojamas, teigiant, kad kiekvienas dabarties faktas gali būti geriausiai suprastas tik istoriškai, o istorinio pažinimo objektas yra subjekto konstruktas.

3. Fenomenologinės hermeneutikos svarbiausia nuostata – sureikšmintas interpretavimo, skaitymo, recepcijos reikšmė.

Anot Fisho, interpretavimo objektyvumas visada yra „iliuzinis objektyvumas“, todėl nėra prasmės teoriškai kalbėti apie subjekto redukciją. Dar daugiau, fenomenologiškai nurodoma, kad interpretatoriaus sąmonė yra svarbiausia teksto prasmės atsiradimo vieta. Tai grindžiama ne tik Edmundo Husserlio filosofija, bet ir Heideggerio bei Gadamerio nuostata, kad bet kokio teorinio supratimo dalį neišvengiamai sudaro ikiteorinis supratimas, kurį suformuoja nuolat kintantis kasdienis gyvenimas, tradicija, autoritetai ir jų įtaigotos išankstinės supratimo prielaidos. Todėl tekstų teorinis supratimas randasi iš interpretatoriaus gyvenimo supratimo ir juo remiasi. Faktiškumo hermeneutika parodo, kad „žmogaus egzistencija išslysta iš mokslinės objektyvacijos glėbio, nes egzistencijai būdingas kaip tik sprendimo, kurio iš žmogaus reikalauja gyvenimo situacijos, vienatinumas“¹⁴. Supratimo veiksmas ne tik rekonstruojamas, bet ir sukonstruojamas tyrinėjamo kūrinio reikšmės. Nepriklausomas, laisvas nuo išankstinių prietarų tyrinėtąs, laikytas mokslinės historiografijos idealu, tėra jos teorinis konstruktas ir klaida. Mat jokiam žmogui praktiškai neįmanoma įveikti tradicijos kontekstų traukos. Anot hermeneutų, (neo)pozityvistų teorinis idealizmas turi būti pakoreguotas gyvenimo praktikos.

Tekstas neegzistuoja be skaitytojo, todėl jis nėra „nuogas“: visada, būna su tam tikru interpretaciniu apvalkalu. Gadameris pajėgė pasipriešinti Dilthey'ui, kuris dar tikėjo istorinių nuotolių peršokimo ir įsijautimo į istoriškai *kitą* galimybe. Dilthey'us, nors ir kritikavo pozityvizmą, daugeliu atvejų buvo jo paveiktas. Gadameris jau pabrėžė, kad mes turėtume matyti istorinį nuotolį ne kaip skiriančią ir tuščią tarpą, o

¹³ Žr.: David Couzens Hoy, *The Critical Circle: Literature, History, and Philosophical Hermeneutics*, Berkeley; London: University of California Press, 1978, p. 151.

¹⁴ Hans Georg Gadamer, *op. cit.*, p. 218.

kaip tilta, jungiantį ir kupiną interpretacinių nuorodų apie minėtą istoriškąją *kitą*. Kultūrinių interpretacijų tradicija yra labai svarbi prielaida, leidžianti mums užmegzti su ja pokalbį, kad *kitas* būtų geriau pažintas. Istorikas turi būti pasiruošęs įsitraukti į interpretacijų tradiciją, kurioje dalyvaudamas ir su kuria diskutuodamas gali geriau išsąmoninti savo interpretavimo istoriškumą (Gadameris: tikras istorinis mąstymas neišvengiamai turi apmąstyti ir savo istoriškumą¹⁵).

Net visuotinės istorijos tyrėjas yra priverstas su savo šaltiniais elgtis kaip literatūros kritikas, juos lygindamas su interpretacijų kontekstu, vertindamas kritiškai ir nustatydamas istorinę tiesą. Kai dėl literatūros istorijos, tai kuo daugiau teiksime reikšmės estetiniam ir aksiologiniam faktoriui, tuo aktyviau ir dialogiškiau turėsime ją interpretuoti.

pozityvistinės mokslinės literatūros istorijos tikslas – įtvirtinti literatūros kūrinių vertinimo kanoną, o interpretacinės istorijos tyrimas visada yra kritiškas kanonų atžvilgiu, juos iš naujo peržiūrintis. Interpretacijų istorija ryškina interpretacijų diskusinį momentą ir naujų požiūrių atsiradimo galimybę. Istorijos tyrimo gilinimas yra neatsiejamas nuo dabarties supratimo gilinimo keliant kritišką klausimą, kokie tradiciniai kanonai veikia dabarties supratimą ir mąstymą ir kiek apskritai istorija dalyvauja mūsų dabartyje. Istorinis mąstymas ir tyrimas negali būti atsietas nuo kritiško mąstymo, nuo pastangos versti stabus ir peržiūrėti „šventąsias“ tiesas.

Kadangi istoriškai nuolat kintantis yra ne tik tradicijos kontekstas, bet ir pats interpretatorius, todėl jų susitikimas visada yra panašus į netikėtą įvykį ir nelauktą intriguojantį dialogą. Todėl bet kokia istorijos interpretacija yra įdomi ir reikšminga kaip unikalus praeities ir dabarties prasmų sąlytis, kaip neišvengiamas prasmės priaugis, kuris negali ir neprivalo būti metodiškai reglamentuotas. Interpretacija, anot Gadamerio, yra tai, kas nepabaigiamai tarpininkauja tarp žmogaus ir pasaulio¹⁶. Fenomenologinis hermeneutinis istorizmas pateikia tik pačius bendriausius filosofinius įvadus ir prielaidas, kaip reikėtų suprasti kultūros istoriją. Jo tikslas – provokuoti kritinį mąstymą, skatinti senas tiesas suvokti ir pasakyti naujai.

4. Interpretacinio istorizmo šalininkai, nors ir teigia eretišką antimokslinės istorijos nuostatą, bet aiškiai perspėja, kad ji negali būti sutapatinta su pačia blogiausią reputaciją turinčiu impresionistiniu subjektyviu

¹⁵ *Ibidem*, p. 34.

¹⁶ *Ibidem*, p. 179.

ar reliatyvistiniu istorijos supratimu. Interpretacinė tiesa nėra nei objektyvi, nei subjektyvi tiesa – ji yra intersubjektyvi, dėl jos susitaria dauguma tyrėjų. Pripažinti tiesų istoriškumą tai dar nereiškia pripažinti jas esant reliatyviomis ir nesvarbiomis. Priešingai, tik dėl to, kad istorinės tiesos yra labai svarbios, ir gali kilti dėl jų diskusijos. Hermeneutikoje ryškus etinis momentas, nes interpretavimas grindžiamas noru suprasti *kitą*, t.y. noru bendrauti, diskutuoti ir susikalbėti.

Interpretacinė istorija veikia turėtų būti apibūdinta kaip intelektualai ir metodiškai organizuota istorija, oponuojanti tiek subjektyvistiniam impresionizmui, tiek ir tariamai moksliniams istorinių faktų perrašymams ir jų kompiliacijai.

Kas valdo ir reguliuoja istorijos interpretatorių pokalbius? Kas apsaugo juos nuo nereikalingo triukšmo ar reliatyvizmo? Tai labai svarbūs interpretaciniam istorizmui klausimai. Gadameris čia nurodė vieną išeitį: interpretatoriaus talentą ir gebėjimą dalyvauti interpretatorių diskusijoje. Atskiro tyrėjo nuomonė įsiterpia į istorinę interpretacijų tradiciją, yra jos veikiamą ir drausminama. Interpretatorius turi labai gerai girdėti tradicijos balsą, kad galėtų su juo susitarti arba jį paneigti, pasiūlydamas naują ir unikalų istorinio fakto interpretavimą. Fishas iškėlė interpretatorių bendruomenių ir interpretacinių strategijų valdžios reikšmę atskirų kritikų vertinimams. Pokalbis su kultūros ir literatūros istorija neturi pabaigos, tyrėjo egzistenciją pripildydamas ontologinės savimonės, o jo trumpalaikę egzistenciją įbūtindamas kultūros amžinybėje.

NARATOLOGINIS INTERPRETACINIS ISTORIZMAS

Jis susiformavo kaip fenomenologinio hermeneutinio istorizmo pasekmė. Pagrindinė jo teorinė nuostata yra ta, kad literatūros istorija tegali būti parašyta kaip pasakojimas apie kitus pasakojimus. Pirminis ir pats svarbiausias kultūros šaltinis yra pasakojimas. Naratologija mus tikina, kad bet koks supratimas gali vykti ir vyksta tik kaip pasakojimas. Tik papasakotas gyvenimo ar kultūros įvykis gali būti suprastas. Literatūra čia suvokiama kaip pati svarbiausia dvasiškai sukrečiančių ir estetiškai magnetizuojančių pranešimų apie žmogaus pasaulį sritis.

Šios teorijos šalininkais minimi Kenethas Burke'as, Northropas Frye'us, Haroldas Bloomas, Luisas Minkas, Paulis Ricoeur'as, Haydenas White'as, net Jacques Derrida ir Richardas Rorty.

Čia mes pasiaiškinsime tik svarbiausią teorinę nuostatą: ką reiškia kurti istoriją kaip pasakojimą apie pasakojimus, atsisakant ne tik mokslinio darbo statuso, bet sykiu su juo kaip netinkamo ir mokslinio stiliaus. Mat kurti istoriją kaip pasakojimą reiškia poetinę kalbą vertinti labiau nei mokslinę.

Bet koks pasakojimas, anot daugelio naratyvo teoretikų, turi dvi funkcijas: 1) jis aprašo kitus pasakojimus ir 2) paaiškina juos. Todėl White'as siūlo vartoti diataktinio diskurso sąvoką¹⁷, kuri nurodytu, kad pasakojime vienu metu skleidžiasi tyrinėjamų tekstų ir pažinimo, ir supratimo funkcijos. Todėl istorikas sykiu turi būti ir geras rašytojas. Jo tekstas turi turėti galios išsakyti bendrąsias istorines tiesas ir sykiu retorinės traukos, kuri paveiktų skaitytoją. Moksliškas tegali būti istorijos tyrimas, darbas su šaltiniais, bet ne istorijos užrašymas¹⁸. Net „tikrųjų“ istorijos mokslininkų idealas – faktų kronika – praktiškai negali egzistuoti be naratyvinių sakinių (o sykiu be pasakojimo).

Naratologinio istorizmo šalininkai daug kritikos skyrė scientizmui, iškėlusiam teorinės kalbos su specialia terminija reikšmę. Loginės kalbos atžvilgiu, poetinė kalba vertinama kaip prasta, miglota, užteršta meninėmis priemonėmis.

Ricoeuras studijoje „Laikas ir pasakojimas“¹⁹ išdėsto hermeneutinės naratologijos principus, teigdamas, kad savo laiko patirtį žmogus sukuria ir įprasmina kaip istorinį pasakojimą. Istorinio pasakojimo svarbiausias referentas yra žmogaus laikas. Bet joks pasakojimas pasyviai neatspindi praeities laiko, nes jį modeliuoja, tvarko, įprasmina. Senoji literatūra interpretuojama šiandien, todėl negali būti „tikra praeitis“, atsipalaidavusi nuo estetinių ar ideologinių interpretatoriaus patirčių. Toks „dvigubas“ istorijos supratimas (konkretus ir moksliškas yra istorinių faktų tyrimas, bet ne jų pasakojimo stilius), skatino Ricoeurą istorinį pasakojimą prilyginti beletristiniam *realistiškai simboliniam* stiliui. Jis reiškia, kad bet koks istorinis pasakojimas siekia kuo objektyviau ir tiksliau atkurti faktus, bet *kalbinis* fakto atkūrimas ar atkartojimas visada yra *simbolinis*. Pasakojimas tuo pačiu metu ir praneša-informuoja, ir aiškina-deformuoja-simbolizuoja. Istorinių įvykių pasakojimas reiškia tų įvykių simbolizavimą kalba. Pasakojimas

¹⁷ Hayden White, „Įvadas: tropologija, diskursas ir žmogaus sąmonės modusai“, in: *Kultūra ir istorija*, p. 129.

¹⁸ Zenonas Norkus, *Istorika*, p. 207.

¹⁹ Paul Ricoeur, *Time and Narrative*, vol. 3, Chicago; London: University of Chicago Press, 1988, p. 200–240.

neišvengiamai suteikia kiek atskiram įvykiui, tiek ir visam žmogaus gyvenimui simbolinių prasmų projekciją. Istorijos tikslas ne tiek *pozityvistinis-mokslinis* (pažiūrėti į praeities epochą per ją pačią), kiek *filosofinis-interpretacinis*, siekiantis išryškinti, kas joje prasminga ir ko negalėjo suprasti istoriniai personažai. Istorinis pasakojimas rašomas kaip pasakojimas apie pasakojimus, kaip interpretaciją interpretacija.

Anot Ricoeur'o, pasakojimas, kurio pats mažiausias segmentas sakinyš, yra ypatingas prasmės darinys, nes jo visuminė prasmė nėra lygi loginei jį sudarančių sakinių ar žodžių reikšmių sumai. Todėl poetinės kalbos pasakojimas ir laimi prieš loginės kalbos pasakojimą, nes šalia deskriptyvios (aprašomosios) reikšmės implikuoja daug erdvesnę teksto visuminę prasmę²⁰. Metafora tekste nėra tik jo puošmena ar loginis taršalas, o daugiau informacijos sukurianti kalbos priemonė, plečianti ir pačios kalbos, ir pasaulio suvokimo ribas. Jeigu mes sutarsime, kad tekstą vertiname pagal jame esantį informacijos kiekį, o informacijos kiekį matuojame ne tik tekste pateiktų faktų ir teiginių kiekiu, bet ir interpretatoriaus požiūrio platumu bei originalumu, vengimu kartoti tai, kas jau yra gerai žinoma, turėsime daug palankiau vertinti poetine kalba parašytą literatūros istoriją. Interpretacinis istorizmas ištikimai laikosi nuostatos, kad literatūros istorijos pasakojimui svarbu ne tik faktų gausa, bet ir tų faktų conceptualizavimo ir diskutavimo dėl jų gebėjimas. Metaforinis pasakojimas, atliekantis jutiminio patyrimo ir intelektualių konstrukcijų sintezę, suteikia galimybę literatūros istoriją aprašyti ne kaip teorinį, o kaip gyvenimo pasaulį. Hermeneutiniam istorizmui tai yra svarbiausia, nes nei kultūrinių vertybių pasirinkimas, nei gyvenimo interpretavimai, nei estetinės patirtys negali būti racionaliai paaiškinti.

Šiuolaikinis literatūros istorikas gali ignoruoti ir kritikuoti interpretacinio istorizmo iššūkius, tačiau jų pasėta abejonė, kad istorijos interpretacijos kinta su istorikų požiūriais ir kad kiekviena karta gali perrašyti istoriją pagal jai svarbias vertybes, jau negalės jo apleisti.

Lietuvių literatūros istorijose diltėjiškas interpretacinis istorizmas turi tam tikras tradicijas. Jo centre – tautinio ir humanistinio sąmonėjimo raiškos literatūroje problema bei metodologinis pliuralizmas, sutaikantis pozityvistinį istorinės aplinkos, psichologinį rašytojo asmenybės ir estetinį bei stilistinį kūrinio aprašymą (Balio Sruogos, Vinco Mykoliaičio-Putino, Julijono Lindės-Dobilo, Vandos Zaborskaitės,

²⁰ Paul Ricoeur, *Interpretacijos teorija: Diskursas ir reikšmės perteklius*, iš anglų k. vertė Rasa Kalinauskaitė ir Gintautė Lidžiuvienė, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 80–82.

Viktorijos Daujotytės, Vytauto Kubiliaus, Alberto Zalatoriaus ir daugelio jaunesnės kartos mokslininkų veikalai). Sunkiau lietuvių literatūros istorijai sekėsi pritaikyti fenomenologinę ir naratologinę hermeneutiką, išeiti iš psichologinio literatūros istorijos žiūros taško. Tam poveikio turėjo diltėjiškos mokyklos tradicija, o dar labiau – ilgus dešimtmečius užtrukusi marksistinė ideologija ir metodologija.

Šiuolaikiniams rimtesniems interpretaciniams literatūros istorijos tyrimams kenkia ne tik nepakankamai išdiskutuoti jos metodologiniai pagrindai, bet ir akivaizdus kompleksavimas dėl literatūrologinių darbų mokslinio nepakankamumo. Hipertrofuotas išankstinis pasmerkimas visko, kas nors kiek padvelkia „nemoksliniu impresionizmu“, išplauna iš literatūros istorijos problematikos ir tai, kas, anot hermeneutų, yra joje svarbiausia – konceptualius ir diskusinius jos apmąstymus.

Iteikta 2003 m. gegužės 18 d.
Parengta 2004 m. rugpjūčio 4 d.